

Parlement & Wetenschap

Wetenschapstoets van voorgenomen beleid

Fieldlabs

Wetenschappers: dr. Bram Bos (Wageningen University & Research); prof. dr. John Grin (Universiteit van Amsterdam)

Rapporteur Tweede Kamer: Tjeerd de Groot (D66)

Beoordeelde documenten: Brief 'Mutaties die betrekking hebben op de Toekomst Landbouwbrief, de Europese derogatieregeling, de tijdelijke regeling subsidie dierentuinen COVID-19 en de uitvoeringskosten Transitiefonds' ([Kamerstuk 36200, XIV, nr. 12](#)), behorende bij de Nota van Wijziging op de ontwerpbegroting van het ministerie van LNV en het Diergezondheidsfonds voor het jaar 2023 ([Kamerstuk 36200, XIV, nr. 11](#)); brief 'Toekomst landbouw' ([Kamerstuk 30252, nr. 77](#)).

Parlement & Wetenschap

Wetenschapstoets van voorgenomen beleid

Legenda: Voldoende Verdient aandacht Verbeterpunt

Nr. Onderdeel	Oordeel	3.1 CW-informatie in het voorstel	Verbetersuggesties o.b.v. wetenschappelijke kennis
1. Vindbaarheid In hoeverre is de benodigde 3.1 CW-informatie te vinden in het voorstel?		De informatie is goed vindbaar. De brief bevat het kader "Beleidskeuzes uitgelegd", waarin het beleidsvoorstel wordt onderbouwd.	<ul style="list-style-type: none"> n.v.t.
2. Doelen Welke beleidsdoelen worden nagestreefd met het voorstel?		<p>Het kader beschrijft het doel van de regeling. De te leveren prestatie (12 à 18 fieldlabs) is gekwantificeerd. Ook wordt globaal beschreven aan welke doelen die fieldlabs moeten bijdragen. Die doelen zijn niet SMART geformuleerd. Het kader bevat de volgende informatie over de nagestreefde doelen en prestaties:</p> <ul style="list-style-type: none"> Doel is om gebiedsgericht de (door)ontwikkeling van nieuwe ideeën en innovaties, de transitie naar duurzame en rendabele landbouwbedrijven te faciliteren en te versnellen. Fieldlabs zorgen ervoor dat innovaties snel en praktijkgericht bij de boer terecht komen en dragen zo bij aan reductie van stikstof en andere klimaatbelastende emissies, betere water- en bodemkwaliteit en biodiversiteit. Resultaat: (de start van) een netwerk van 12 tot 18 gebiedsgerichte fieldlabs waar partijen¹ gezamenlijk praktijkproeven opzetten en uitvoeren. 	<ul style="list-style-type: none"> Het geformuleerde doel van fieldlabs is ambigu. Enerzijds lijkt het te gaan om klassieke demonstratie en disseminatie van technologieën en praktijken ('innovatie [die] snel en praktijkgericht bij de boer terechtkomen'), anderzijds lijkt een belangrijk doel de doorontwikkeling van technologieën naar de praktijk. Beide doelen vergen sterk verschillende activiteiten en competenties. Het voorstel maakt niet zo goed duidelijk wat wordt verstaan onder transitie- resp. transmissieprocessen, waardoor lastig te bepalen is in hoeverre dit voorstel doeltreffend is in de facilitering daarvan. Als we 'transmissie' opvatten als een nieuwe term voor het aloude idee van 'disseminatie' van vernieuwingen, dan is voorstelbaar dat fieldlabs daaraan kunnen bijdragen (als het demonstratiekarakter onderdeel van de doelen is). Dat ze ook 'transitie' faciliteren ligt minder voor de hand. Een transitie is wetenschappelijk gesproken een veel omvattender maatschappelijk proces van structurele verandering dat de gehele keten omvat, alsmede beleid, financiering en consumentengedrag. Een transitie omvat dus structuurveranderingen en kan in termen van tijd een generatie beslaan. De noodzaak ervan is uit de wetenschap bekend² en wordt, op basis van praktijkervaringen, ook in het Rapport Remkes onderstreept.³ In het voorliggend beleidsdocument wordt over 'transitie naar duurzame, rendabele landbouwbedrijven' gesproken, wat een beperktere

¹ Betrokken partijen zijn boeren en onderzoekers, maar ook burgers, natuurorganisaties en ketenpartijen.

² Bijvoorbeeld A.J. Romera, A.P. Bos, M. Neal, C.R. Eastwood, D. Chapman, W. McWilliam, D. Royds, C. O'Connor, R. Brookes, J. Connolly, P. Hall, P.W. Clinton (2020), *Designing future dairy systems for New Zealand using reflexive interactive design*, Agricultural Systems, Volume 181, 102818, ISSN 0308-521X, <https://doi.org/10.1016/j.agsy.2020.102818>; Meynard, JM., Charrier, F., Fares, M. et al. (2018) *Socio-technical lock-in hinders crop diversification in France*. Agron. Sustain. Dev. **38**, 54. <https://doi.org/10.1007/s13593-018-0535-1>; Elzen, B., Barbier, M., Cerf, M., & Grin, J. (2012a). *Stimulating transitions towards sustainable farming systems*. In I. Darnhofer, D. Gibbon, & B. Dedieu (Eds.), *Farming systems research into the 21st century: the new dynamic* (pp. 431-455). Dordrecht [etc.]: Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-007-4503-2_19; Bos, Bram & John Grin (2008). "Doing" Reflexive Modernization in Pig Husbandry: The Hard Work of Changing the Course of a River, Science, Technology & Human Values, vol. 33, no 4, p. 480-507.

³ Remkes [Noot 2], met name p. 42-50.

		<p>opvatting van transitie suggereert, namelijk een verandering op individuele boerenerven. Gezien de looptijd van dit voorstel (twee jaar) is de vraag hoe (de inbedding van) dit instrument kan bijdragen aan een langdurig, meer omvattend transitieproces. Wij suggereren om dit niet op te lossen via een complexe inrichting van en rond de fieldlabs, maar door de fieldlabs expliciet te richten op een bijdrage aan het bovengenoemde vertrekpunt 'kringlooplandbouw' en 'bodem & water sturend'. Zo kunnen ze later relatief eenvoudig worden ingebed in de transitie.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Onduidelijk is of het bij 'nieuwe innovaties' gaat om vernieuwingen die zich nog op een lager niveau van realisatie (Technology Readiness Level - TRL) bevinden (bv. <i>proof of concept</i>; demo-opstelling), of daadwerkelijke innovaties: in de markt gerealiseerde vernieuwingen. Onduidelijk is ook of het gaat om vernieuwingen voor het 'peloton', of dat ook de 'kopgroep' – die al beduidende stappen heeft gezet richting kringlooplandbouw – uit dit programma ondersteuning krijgt bij verdere stappen (zie ook het Groenboerenplan, 2022 ⁴; geciteerd in Remkes, p. 18). • In het voorstel is ook onduidelijk wat bedoeld wordt met het 'bewijzen' van een 'nieuwe innovatie'. Het kan hier gaan om het aantonen van de robuustheid van een vernieuwing in de praktijk, maar ook om het volgens protocol bemeten van een vernieuwing op de effectiviteit van emissiereductie, bijv. t.b.v. de Rav-lijst. • De rol van het makende bedrijfsleven in fieldlabs is onbenoemd. Dat kan een bewuste keuze zijn (het voorkomen van staatssteun), maar is wel een omissie – zeker als hard- en software moeten worden ontwikkeld. Bij de financiering lijkt juist voorgesorteerd te worden op het grotere agro-bedrijfsleven, gezien de cofinancieringseis. • Het voorstel trekt het doel breder dan technische innovatie: duurzame bedrijfsvoering en keteninrichting worden ook benoemd. Dat is terecht, en zou (zie ook het Groenboerenplan [voetnoot 2] en Remkes⁵), zelfs breder ingevuld moeten worden (consumenten; beleid) en, juist vanuit boerenperspectief (wegnemen 'externe' belemmeringen), meer geïntegreerd met technische innovaties. Expliciete oriëntatie op het vertrekpunt kringlooplandbouw⁶, gecombineerd met het recente perspectief waarin Bodem en Water sturend zijn, kan dat helpen invullen. Als het gaat om de disseminatie en implementatie van andere vormen van duurzame bedrijfsvoering en keteninrichting is echter ander flankerend beleid nodig dan voor technische innovatie, onder meer omdat borging en handhaving een heel
--	--	---

⁴ <https://groenboerenplan.nl/>

⁵ Johan Remkes, Wat wel kan, oktober (2022); zie met name p. 28; p. 45-55, waar in de 'tweede lijn' ook wordt gewezen op de noodzaak van een actieve overheidsrol om ketenpartners tot verandering aan te zetten om dit systemisch probleem op te lossen. Zie voor analyses van het systemische karakter bijvoorbeeld Baltussen, W., et al. 2018. Positie primaire producent in de keten; Samenwerking en prijsvorming. Wageningen, Wageningen Economic Research, Rapport 2018-027.

⁶ Het vorige kabinet ontwikkelde daarvoor al een goede aanzet: een brede visie, en een bijbehorende Kennis- en Innovatieagenda.

		<p>ander karakter krijgen bij praktijken die niet primair technisch van aard zijn, en het succes van dergelijke praktijken staat of valt met zaken als kennis en vakmanschap; samenwerking en bestendige ketenrelaties.⁷ Het voorstel maakt niet duidelijk of dat flankerende beleid er komt, en/of welke rol de fieldlabs zelf kunnen spelen in het benoemen/agenderen en deels ook scheppen van de voorwaarden. Daarvoor zijn in de praktijk bewezen ontwerpmethoden⁸ beschikbaar. In dit verband zou het Ministerie van LNV zelf ook als meelerende partij in het instrument moeten worden betrokken.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Dierenwelzijn en diergezondheid ontbreken in de doelen. In het kader van de kabinetsdoelstelling om te komen tot dierwaardige veehouderij is dat een manco. Als het doel is te voorkomen dat in de toekomstige landbouw dierwaardigheid sluitstuk wordt, zouden de fieldlabs dit als primair ontwerp- en evaluatiecriterium moeten meenemen. <p>Aanbevelingen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Schep duidelijkheid over genoemde aspecten van de doelen. Richt de fieldlabs expliciet op de doelstelling van doorontwikkeling van kennis en technologie naar de praktijk, en om demonstratie t.b.v. adoptie en disseminatie op een andere manier vorm te geven. • Richt beleid op meer dan technische innovaties, zoals innovatie in bedrijfsvoering (oriëntatie: maak water en bodem sturend) en inrichting van de keten; en neem dierenwelzijn op als criterium. • Richt beleid op twee, elkaar informerende en goed geïntegreerde sporen: ondersteunen koplopers (maakt verdergaande innovatie door koplopers mogelijk) en ondersteunen peloton (kennis en ervaring koplopers naar peloton brengen en barrières wegnemen versnelt transitie). Bed het instrument expliciet in in de bredere beoogde transitie (zie boven). • Zorg ervoor dat het Ministerie van LNV inclusief senior-beleidsambtenaren) zelf ook meeleert in het te organiseren bovenregionale en collectieve leerproces. • Maak explicieter welke prestaties worden verwacht van de fieldlabs, bijvoorbeeld in termen van aantallen geïnitieerde en geteste verdergaande innovaties; of de mate waarin kennis en ervaring effectief aan het peloton is overgedragen en tot verandering heeft geleid.
--	--	--

⁷ Elzen, B., Barbier, M., Cerf, M., & Grin, J. (2012a). Stimulating transitions towards sustainable farming systems. In I. Darnhofer, D. Gibbon, & B. Dedieu (Eds.), *Farming systems research into the 21st century: the new dynamic* (pp. 431-455). Dordrecht [etc.]: Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-007-4503-2_19; Bos, Bram & John Grin (2008). "Doing" Reflexive Modernization in Pig Husbandry: *The Hard Work of Changing the Course of a River*, Science, Technology & Human Values, vol. 33, no 4, p. 480-507. Pigford, Ashleen-Ann, Gordon M. Hickley, Laurens Klerkx (2018) Beyond agricultural innovation systems? Exploring an agricultural innovation ecosystems approach for niche design and development in sustainability transitions. *Agricultural Systems*, Volume 164, Pages 116-121

⁸ Zie bv Bos, A. P., Koerkamp, G., Peter, W. G., Gosselink, J. M. J., & Bokma, S. J. (2009). *Reflexive interactive design and its application in a project on sustainable dairy husbandry systems*. Outlook on Agriculture, 38(2), 137-145. <https://doi.org/10.5367/00000009788632386>; Romera, A.J., A.P. Bos, M. Neal, C.R. Eastwood, D. Chapman, W. McWilliam, D. Royds, C. O'Connor, R. Brookes, J. Connolly, P. Hall, P.W. Clinton (2020). *Designing future dairy systems for New Zealand using reflexive interactive design*, Agricultural Systems, Volume 181, doi.org/10.1016/j.agry.2020.102818.; Morel K, Revoyron E, San Cristobal M, Baret PV (2020). *Innovating within or outside dominant food systems? Different challenges for contrasting crop diversification strategies in Europe*. PLoS ONE 15(3): e0229910. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0229910>.

<p>3. Ingezette beleidsinstrumenten Welke beleidsinstrumenten worden ingezet om de beleidsdoelen te realiseren?</p>		<p>Het is duidelijk welk beleidsinstrument wordt ingezet, namelijk een nationale subsidieregeling om ontwerp- en opbouwfase van fieldlabs te ondersteunen. De regeling krijgt als volgt vorm:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ontwerpfase: oproep uitschrijven zodat de gebiedsgerichte⁹ kandidaten hun netwerk kunnen opbouwen, investeringsbehoefte kunnen uitwerken, doelen en onderzoeksprioriteiten kunnen vaststellen en een businessplan kunnen opstellen. • Opbouwfase: oproep uitschrijven en 12-18 fieldlabs selecteren voor meerjarige ondersteuning. • Ook zal LNV een bovenregionaal platform oprichten zodat de fieldlabs van elkaar kunnen leren. 	<ul style="list-style-type: none"> • Fieldlabs begrepen als “het ontwikkelen en testen van praktisch toepasbare innovaties voor complexe maatschappelijke uitdagingen” (Van den Broek et al 2020¹⁰) kunnen op zich een geschikt beleidsinstrument zijn om bij te dragen aan de uitdaging van integrale verduurzaming van de landbouw vanwege “twee kenmerkende eigenschappen: ze proberen alle relevante partijen actief te betrekken bij een experimentele aanpak, en ze voeren het experiment uit in een levensechte experimenteeromgeving.” • Het voorstel bevat een goede opbouw, waarin de organisatie wordt gefaseerd van ontwerp naar opbouw, aangevuld met een bovenregionaal platform. • Onduidelijk is echter hoe het onderlinge <u>leren</u> daadwerkelijk georganiseerd/gerealiseerd wordt, anders dan dat ‘platform’. • Het zou in dat verband goed zijn om ook explicieter te zijn over de aard van dat leren. • Onduidelijk is ook in hoeverre, en hoe, de locaties van de fieldlabs zodanig worden gekozen dat ze de door het kabinet benadrukte gebiedsgerichte aanpak ondersteunen, en tegelijk meerdere sectoren dienen. Een aandachtspunt is daarbij ook de aansluiting met (verschillen in) provinciaal beleid. <p>Aanbevelingen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Wees preciezer over aard, inhoud en organisatie van de gezochte collectieve leerprocessen • Doordenk locaties met het oog op onderling leren, opschalen naar andere regio’s en aansluiting met (verschillen in) provinciaal beleid.
<p>4. Doeltreffendheid Op welke wijze en in welke mate wordt verwacht dat het beleidsinstrumentarium met zo min mogelijk ongewenste neveneffecten gaat bijdragen aan de beoogde prestaties en effecten?</p>		<p>Het kabinet onderbouwt niet waarom is gekozen voor een subsidieregeling, concretiseert niet wat de verwachte effecten daarvan zijn en gaat niet op eventuele neveneffecten. Het kabinet merkt wel op dat het de verwachte effectiviteit wil betrekken bij toekenning van de middelen aan een fieldlab. Daarmee onderbouwt het kabinet niet dat een subsidieregeling effectief is, maar wel dat bij de toekenning van subsidies effectiviteit als beoordelingscriterium wordt gehanteerd. Het kader bevat een toelichting op de beleidstheorie, namelijk:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Fieldlabs hebben als doel om deze <u>transitie- en transmissieprocessen</u> te faciliteren en de economische en maatschappelijke impact (valorisatie) van relevante kennis en innovaties te vergroten. • Fieldlabs vergroten de economische en maatschappelijke impact van kennis en 	<ul style="list-style-type: none"> • Zie ook onze opmerkingen onder 2) <i>Doelen</i>. Zo is o.m. onduidelijk welk niveau van realisatie (Technology Readiness Level – TRL) wordt verondersteld met ‘Baanbrekende ideeën en innovaties’. • Het ontbreken van de beleidstheorie die het achterliggende doel verbindt met de doelen en de uitwerking van het instrument ‘fieldlabs’ leidt tot belangrijke onduidelijkheden die ook in de kaders niet worden opgelost. • Het ‘testen’ van innovaties op ‘effectiviteit’ laat onbenoemd welke breedte wordt beoogd met die effectiviteit. Gaat het om de effectiviteit op één aspect (bv. beperking emissie van ammoniak of broeikasgassen), of gaat het om effectiviteit in brede zin? Dit maakt nogal uit voor de omvang van ‘tests’, en dus het benodigde budget. Waar wordt op getoetst bij toekenning? Gaat het nu ook om de effectiviteit te beoordelen op grond van het potentieel van een vernieuwing om ‘de transitie te faciliteren en te versnellen?’ Dat is weer een andere beoordelingsgrondslag.

⁹ De ontwikkeling van fieldlabs zouden dus in nauw overleg met de provincies plaats moeten vinden.

¹⁰ Broek, J. van den, I. van Elzakker, T. Maas en J. Deuten (2020). *Voorbij lokaal enthousiasme – Lessen voor de opschaling van living labs*. Den Haag: Rathenau Instituut

		<p>innovaties omdat zij enerzijds innovaties testen op effectiviteit en anderzijds technologieën doorontwikkelen richting op-schaalbaarheid in de praktijk.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Zie ook bij doel: testen van vernieuwingen en doorontwikkelen richting (opschaalbaarheid in) de praktijk zijn activiteiten die verschillende competenties vergen, zeker als daarbij ook de integraliteit in de breedte moet worden nagestreefd. De in de tekst veronderstelde synergie van die twee in termen van impact is niet vanzelfsprekend. • We bevelen aan om de geleerde lessen wat betreft opschaling van Living Labs (Van den Broek et al 2020¹¹) te betrekken in de vormgeving van dit instrument. <p>Aanbevelingen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Richt fieldlabs op ‘kringlooplandbouw’ en ‘water en bodem sturend’, zodat ze ingebed kunnen worden in de bredere transitie; • Neem bij de inrichting van de fieldlabs eerder geleerde lessen mee [voetnoot 8] • Inventariseer en agendeer de behoeften van koplopers aan ondersteunende structuuraanpassingen.
<p>5. Doelmatigheid</p> <p>In welke mate worden de prestaties en effecten van beleid tegen de laagst mogelijke inzet van (financiële) middelen en ongewenste neveneffecten bewerkstelligd?</p> <p>Of, in welke mate wordt met de inzet van een bepaalde hoeveelheid (financiële) middelen de maximale prestaties en effecten van beleid gerealiseerd tegen zo min mogelijk ongewenste neveneffecten?</p>		<p>Het kabinet onderbouwt niet dat met het gekozen beleidsinstrument maximale baten tegen minimale kosten worden bereikt. De toelichting die in het kader wordt gegeven betreft eerder een nadere toelichting op de beleidstheorie dan een onderbouwing van de doelmatigheid. Het kader zegt daarover het volgende:</p> <ul style="list-style-type: none"> • De positionering van fieldlabs in de innovatieketen maakt deze uitermate geschikt¹² om gebiedsgericht nieuwe ideeën te ontwikkelen en in de praktijk te implementeren. • Fieldlabs kunnen het innovatierisico bij boeren verlagen doordat ze in een bedrijfsmatige omgeving nieuwe inzichten en technologieën (door)ontwikkelen en geschikt maken voor de regionale/specifieke situatie. • Door de regionale inbedding zijn fieldlabs een laagdrempelige manier voor boeren, natuurbeheerders en ketenpartijen om integraal na te denken over nieuwe duurzame landbouwsystemen. • De subsidie ondersteunt¹³ een infrastructuur van fieldlabs, waardoor kennis sneller wordt verspreid, innovatieve ideeën worden opgeschaald en regionaal passende innovaties kunnen bijdragen aan de NPLG-doelen. 	<ul style="list-style-type: none"> • Hier wordt voor het eerst gesproken over de positionering van fieldlabs in de ‘innovatieketen’. Het zou goed zijn om explicieter te maken welke vooronderstellingen het voorstel heeft t.a.v. de structuur van die ‘innovatieketen’. • De term ‘innovatieketen’ suggereert bovendien een klassiek lineair innovatieproces, waarvan het maar de vraag is of dat in de praktijk vaak zal voorkomen. Zeker als het gaat om meer geïntegreerde vernieuwingen (op verschillende doeleinden), ligt het niet voor de hand dat een dergelijk lineair model in de praktijk zal worden gevolgd. Dit heeft repercussies voor de manier waarop het bevorderen van innovatie via fieldlabs moet worden georganiseerd, en daarmee voor het antwoord op de vraag naar doelmatigheid. • De verbinding met gebiedsgerichte veranderingsprocessen is interessant en relevant: het is evident dat in verschillende gebieden (met een andere structuur, andere grondsoort e.d.) ook verschillende vernieuwingen nodig zullen zijn. • Hoewel helder is dat de regionale inbedding de laagdrempeligheid kan bevorderen, maakt het plan niet duidelijk waarom fieldlabs doelmatig zijn in het mogelijk maken van ‘integraler nadenken over nieuwe duurzame landbouwsystemen’ door gebiedspartijen als boeren, natuurbeheerders en ketenpartijen. Daarvoor is het voorstel nog te sterk gericht op testen en opschalen van enkelvoudige vernieuwingen op de korte termijn, en te weinig op de transitie die op termijn ook voor individuele bedrijven wenselijke verbetering van bodem- en waterkwaliteit kan realiseren. Onduidelijk blijft hoe deze structuur effectief is in het

¹¹ Broek, J. van den, I. van Elzakker, T. Maas en J. Deuten (2020). *Voorbij lokaal enthousiasme – Lessen voor de opschaling van living labs*. Den Haag: Rathenau Instituut

¹² fieldlabs staan dicht op de alledaagse praktijk. Daarbij zijn het fysieke locaties die, dankzij de regionale kenmerken en de samenstelling van betrokken partijen, een expliciet gebiedskarakter hebben.

¹³ Dit betreft ondersteuning in hun organiserend vermogen, in onderzoeksprogrammering, in faciliteiten en in communicatie.

			<p>bereiken van integrale vernieuwing. Bovendien is zo het risico groot dat onbedoeld de spanning tussen bedrijfsmatige aanvaardbaarheid en bredere effectiviteit niet wordt overstegen maar in stand gehouden.</p> <p>Aanbeveling:</p> <ul style="list-style-type: none"> • We benadrukken nogmaals de noodzaak om de fieldlabs expliciet te laten werken vanuit de vertrekpunten Kringlooplandbouw en Bodem & Water sturend, en van daaruit te werken aan concrete (pakketten) van daarop gerichte vernieuwingen. Juist dan kunnen zij een doorslaggevende bijdrage leveren aan de structurele oplossing van het stikstofvraagstuk, en andere problemen.
<p>6. Financiële gevolgen voor het Rijk Welke (positieve en negatieve) financiële gevolgen heeft het voorstel voor de rijksbegroting op korte en langere termijn?</p>		<p>De financiële gevolgen voor het Rijk zijn duidelijk. Het kabinet gaat niet in op eventuele risico's en onzekerheden. Over de financiële gevolgen voor het Rijk bevat het kader de volgende informatie:</p> <ul style="list-style-type: none"> • € 37 miljoen, waarvan: € 10 miljoen in 2023 en € 27 miljoen in 2024. 	<ul style="list-style-type: none"> • Het bedrag lijkt ruim voldoende voor 12-18 fieldlabs (afhankelijk van precieze aantal en overhead 1,5 à 2,5 miljoen euro per fieldlab). • Het voorstel mag explicieter worden over de verwachte (meetbare) prestaties, anders dan de 'fieldlabs' zelf (zie laatste aanbeveling onder 2. Doelen). • Onduidelijk is ook of er een meerjarig perspectief is na 2024, en onder welke voorwaarden field labs na 2024 gecontinueerd kunnen worden.
<p>7. Financiële gevolgen voor maatschappelijke sectoren en derden Welke financiële gevolgen heeft het voorstel voor maatschappelijke sectoren en derden (publiek/privaat, inclusief individuele burgers)?</p>		<p>Het kader maakt duidelijk dat er financiële gevolgen voor de partners in de consortia zijn, maar specificiert de omvang van deze gevolgen niet. In het kader staat dat als volgt omschreven:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Er worden aanvullende investeringen gevraagd van partners in de consortia, de subsidie is een bijdrage in de kosten. 	<ul style="list-style-type: none"> • Vereiste cofinanciering is onduidelijk, en is bovendien niet gespecificeerd naar <i>cash of in kind</i>. Dit kan een belangrijke horde zijn voor deelname als het gaat om maatschappelijke partijen die niet risicodragend kunnen investeren, en dat kan bovendien met name een rol spelen bij maatregelen die te maken hebben met bedrijfsvoering en management op het boeren erf. • Suggestie van deze cofinancieringseis is een achterliggend verdienmodel (cf. constructie Topsectoren). Dat kan ertoe leiden dat in dit programma vooral ruimte is voor innovaties waar het makend bedrijfsleven risicodragend in wil investeren, en waar (dus) op termijn een verdienmodel voor hen aan vast zit. Dat kan ertoe leiden dat innovaties waar dat verdienmodel voor externe partijen ontbreekt geen plek in dit programma vinden. De noodzaak van aandacht voor het verdienmodel, ketenbreed, is recent nog gestipuleerd in het rapport Remkes en het Groenboerenplan. Dat klemmt te meer gezien de genoemde onduidelijkheid over flankerend beleid. <p>Aanbeveling:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Heroverweeg, met het oog op het bevorderen van dringend gewenste innovaties in bedrijfsvoering op het boeren erf, de bepalingen over cofinanciering.
<p>8. Evaluatieparagraaf: leren, bijsturen, verantwoorden Hoe wordt het voorstel gemonitord (doelmatigheid, doeltreffendheid) en</p>		<p>Het is voornamelijk tamelijk onduidelijk hoe deze maatregel zal worden geëvalueerd. Het kabinet kondigt aan dat het een periodieke procesevaluatie zal uitvoeren. Onduidelijk is op welke momenten deze plaatsvindt, hoe deze vorm krijgt en wie deze gaat uitvoeren. Het kader bevat de volgende informatie over</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Het is merkwaardig dat er enerzijds (onder 2) wordt gesproken over een bovenregionaal platform zodat de fieldlabs van elkaar kunnen leren, en er tegelijkertijd in deze evaluatieparagraaf geen duidelijke keuze wordt gemaakt over daadwerkelijke monitoring en evaluatie van deze maatregel, en evenmin richtlijnen worden gegeven voor de selectie van de locatie van fieldlabs (zie

<p>ingezet voor leren, bijsturen en verantwoorden?</p>	<p>monitoring en evaluatie:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Het is denkbaar dat monitoring en evaluatie van deze maatregel deel gaat uitmaken van de monitoring en evaluatie van de voortgang van de transitie van het landelijk gebied. • Er wordt periodiek een procesevaluatie uitgevoerd om leerpunten te verzamelen en niet om te verantwoorden. 	<p>onder Beleidsinstrumenten). Het ligt voor de hand die twee veel nauwer op elkaar te betrekken, maar dan niet zozeer vanuit accountability alleen, maar juist ook t.b.v. het vergroten van de effectiviteit. Op dit gebied is veel literatuur en kennis beschikbaar onder de noemer Reflexieve Monitoring (in Actie) – o.a. Van Mierlo et al.¹⁴ Zie ook recente voorbeelden van de evaluatie van veldexperimenten in EU-landen en Latijns-Amerika.¹⁵</p> <ul style="list-style-type: none"> • De hier genoemde periodieke ‘procesevaluatie’ ademt diezelfde geest, maar scheidt proces nog sterk van inhoud. <p>Aanbeveling:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Geef de component van onderling leren, bv. via het bovenregionaal platform veel gestructureerder vorm, en koppel daar betekenisvolle middelen aan.
--	--	---

Disclaimer: De Jonge Akademie, KNAW, NFU, NWO, TNO en UNL bemiddelen tussen parlementaire kennisvraag en wetenschappelijk kennisaanbod. De informatie in het kader van Parlement en Wetenschap is afkomstig van vooraanstaande wetenschappers, maar niet onderworpen aan peer review en niet door de wetenschapsorganisaties geverifieerd.

¹⁴ Van Mierlo, B.C., Regeer, B., Van Amstel, M., Arkesteijn, M., Beekman, V., Bunders, J.F.G., De Cock Buning, T., Elzen, B.E., Hoes, A.-C. & Leeuwis, C. 2010. *Reflexieve monitoring in actie. Handvatten voor de monitoring van systeeminnovatieprojecten*, Wageningen. <https://edepot.wur.nl/142966>

¹⁵ Morel K, Revoyron E, San Cristobal M, Baret PV (2020) *Innovating within or outside dominant food systems? Different challenges for contrasting crop diversification strategies in Europe*. PLoS ONE 15(3): e0229910. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0229910>; Walter A.H. Rossing, Maria Marta Albicette, Veronica Aguerre, Carolina Leoni, Andrea Ruggia, Santiago Dogliotti, *Crafting actionable knowledge on ecological intensification: Lessons from co-innovation approaches in Uruguay and Europe*, Agricultural Systems, Volume 190, 2021, 103103, <https://doi.org/10.1016/j.agsy.2021.103103>